

мужа свого, якщо треба буде подумати між собою". А сам поїхав до Курська, людей приводити до ладу, а відти приїхав до Новгороду¹.

І почали Давидовичі радити ["думати"] потай від Святославового мужа, а Косняткові, мужові Святославовому, була ся вість, що Давидовичі хочуть вхопити брата свого Святослава. І послав Коснятко до свого князя: "Княже, думають на тебе, хочуть тебе вхопити! Коли пришлють брати по тебе, ти до них не їдь!"

Лукавий бо, пронирливий диявол, не хочачи добра між братією, а хочачи прикладати зле до злого, вложив їм гадку не доходити брата Ігоря [взятого Ізяславом в полон], не пам'ятаючи свого "отецтва" [спільного роду], ні хрестної присяги, ні божественної любові, як добре жити братії одномисленно вкупі, пильнуючи свого роду. Переступили хрестну присягу і забули страх божий, послали до Ізяслава: "Ігор як тобі був злий, так і нам! держи його твердо!" А до Святослава послали, і рекли: "Іди з Новгороду до Путивля [зречися Новгороду-Сіверського], а від брата Ігоря відступи!"

Святослав же рече: "Не хочу ні волості, ні іншого нічого, тільки пустить мені брата!" Вони відказали: "Цілуй нам хрест, що не будеш просити брата, зні доходить його не будеш, а волость [тоді] держи!" Святослав же, прослезившись, рече, пославши до Юрія, до Суздаля: "Брата мені Всеволода Бог узяв, а Ігоря Ізяслав вхопив, іди ти в Руську землю, до Києва, пожалуй, добудь мені брата, а я тут, надіючись на Бога і силу животворящего хреста, буду тобі помічником!" (Іпат. 233).

Літературну манеру оповідань про події по смерті Ізяслава Мстиславича (1154), центральною фігурою котрих виступає його син *Мстислав* до своєї передчасної смерті (1170), ми пізнали по найкращому епізодові їх — історії походу на половців 1168 р.: барвистому, поетично закрашеному оповіданню (в т. II, с. 213). Його вистане для характеристики. В сю серію оповідань входить також наведена вище (с. 23) історія київського погрому, про котру я висловив свої гадки (про можливу переробку її). Від її стримано-страдальницького, як я його назвав, тону різко відрізняється повість про *другий конфлікт* київських князів з Андрієм (1172—3) — одна з найкращих речей нашої дружинної літератури. Се найбільш темпераментно, рішучо й одверто написана річ, свого роду останнє слово київської дружинності перед новим великоруським абсолютизмом, що підіймався на півночі і грозив загладою українській державності і українському лицарству. Я заповів вище повний текст сього оповідання, на жаль, урваного вложеною тут повістю про убиство Андрія. Наводжу його тут:

«Прислав Андрій до Ростиславичів, так кажучи: "Назвали ви мене собі отцем, і я хочу вам добра і даю Романові, братові вашому, Київ". Послали по Романа до Смоленська, і прийшов Роман до Києва, і стріли його з хрестами: митрополит, і архімандрит печерський і всі інші ігумени, Князе всі і братія його. Князь же Роман війшов в Київ і сів на столі батька і діда, а синові Ярополкові дав Смоленськ. І була радість всім людям від того Романового княження.

¹ Тут оповідання перебите.

[По малім же часі] ¹ почав Андрій складати вини на Ростиславичів і прислав до них Михна, так кажучи: "Видайте мені Григорія Хотовича і Степанця і Олексу Святословця, бо вони уморили брата мого Гліба, і се вороги всім нам". Ростиславичі ж того не послухали і відправили Григорія [свобідно]. [Тоді] Андрій сказав Романові: "Не ходиш ти з братією своєю в моїй волі, то йди з Києва, а Давид — з Вишгорода, а Мстислав — з Білгорода, маєте собі Смоленськ, ним поділіться!"

І дуже розжалились Ростиславичі, що він їх позбавляє Руської [Київської] землі і дає Київ братові Михалькові. Роман пішов до Смоленська, а Михайло з Торчеського ² сам до Києва не пішов, а послав туди брата свого Всеволода і синовця свого Ярополка Ростиславовича. І Всеволод сидів у Києві п'ять тижнів. Ростиславовичі ж Рюрик, Давид і Мстислав послали до Андрія так кажучи: "Брате, ми на правду назвали тебе своїм батьком і хрест тобі цілували, і в хрестнім цілуванню стоїмо [додержуємо присяги], хоча ти добра. А ти тепер вивів з Києва нашого брата Романа, а нам дорогу показуєш з Руської землі — без нашої вини. Та за всіми Бог і сила хрестна!" Андрій же відповіді їм не дав. Ростиславичі ж, нарадившись і «узрівши» [покладаючись] на Бога і на силу Чесного Хреста і молитву [свою] до святої Богородиці, в'їхали до Києва вночі на похвалу св. Богородиці, взяли Всеволода Юрєвича і Ярополка, Юрєвого внука, і Ляха Володислава і Михна і всіх бояр. Київ же браття дали Рюрикові, і князь Рюрик, син Ростиславів, вийшов до Києва з славою великою і честю і сів на столі отців своїх і дідів своїх.

Ростиславичі [ж] пішли на Михалька до Торчеського і стояли коло нього шість день, а на сьомий послали до нього і умовились так: Михалько дїстав до Торчеського Переяслав і відступив від брата свого [Андрія] і від Святослава Всеволодича чернігівського, а приступив до Ростиславичів ³. Умовився так, щоб Володимира Ярославича галицького, сестричича Михалькового, видати Ростиславичам і відправити до батька ⁴, а Ростиславичі пустять Всеволода і Ярополка і всю дружину. І Всеволода пустили, а Ярополка не пустили — "ти про нього не згадав!" Тим же походом їдучи, вигнали Ростиславичі і синовця його [Михалькового] Мстислава, і Мстислав пішов відти до Чернігова, а Михалько його не прийняв.

Андрій же ⁵ розгнівався на Ростиславичів за Григорія Хотовича, що не вчинили його волі ⁶, і, се почувши, Ольговичі зраділи. Святослав Всеволодич і вся братія його послали до Андрія мужів своїх, підбиваючи його на Ростиславичів і так кажучи йому: "Хто тобі ворог, то і нам, і ми з тобою готові!" Андрій же, послухавши їх поради, наповнивсь "високоуміям" і розгордився дуже, покладаючись на силу тілесну, огородивши себе množеством війська і розпалившись гнівом, після Михна мечника, сказавши йому: "Ідь до Ростиславичів і скажи їм: "Не ходите в моїй волі, отже, ти, Рюриче, йди до Смоленська, до брата свого Романа, на свою отчину". А Давидові скажи: "А ти йди

¹ Я вставляю в скобках тут і далі переходові слова намість «того же лѣта», що з'явилось, очевидно, при літописній редакції.

² Там він досі сидів, в полудневій Київщині.

³ Тут додано, мабуть, потім: «бъ бо тогда Рюрикъ в Киевѣ».

⁴ Перед тим встановлено звістку (мабуть, з серії галицької) про те, як Володимир, утікши від батька, попав до Михалька.

⁵ Тут, очевидно при редакції, додано при імені Андрія: князь суздальський.

⁶ Значить: ще перше ніж довідався, що зробили з його свояками.

до Берладі¹, а в Руській землі не велью тобі бути!" А Мстиславові скажи: "На тобі стоїть все, і не велью тобі бути в Руській землі!"

Та Мстислав від молодості звик нікого не боятись, тільки одного Бога пильнувати. Він звелів узяти Андрієвого посла і обстригти йому перед собою голову і бороду, і так сказав: "Іди до свого князя і скажи йому: "Досі ми тебе мали за батька з любові; коли ж ти з такими словами прислав — не як до князів, а наче до підручника і простого чоловіка, то чини, що замислив, — а Бог за всім!"

Андрієві же, як почув він таке від Михна, образ лиця його потемнів. Кинувсь на війну і був готов. Послав і зібрав своє військо: Ростовців, Суздальців, Володимирців, Переяславців, Білозерців, Муромців, Рязанців і Новгородців. І, поразувавши, знайшов їх 50 тисяч². І послав з ними сина свого Юрія, і Бориса Жидиславича воеводою, і наказав їм Рюрика і Давида прогнати з їх отчини, а Мстислава взяти, і нічого йому не робити, а привести до себе³.

Коли вони йшли повз Смоленськ, — тому що [Андрій] наказав Романові виправити свого сина з Смольнянами, Роман мусив виправити сина свого з Смольнянами і, не хочучи, виступив против братії, бо був тоді в руках його. Також і полоцьким князям усім велів іти, і ту-ровським і пінським і городенським. І, прийшовши до Ольговичів, злучився з ними проти Києва, і тут же прийшли до них Михалько і Всеволод. Ростиславичі [Андрієві братаничі] Мстислав і Ярополк, Глібовичі, і Переяславці всі. І, перейшовши Дніпро, вїхали до Києва. Ростиславичі же не зачинилися в Києві, а пішли по своїх городах: Рюрик зачинився в Білгороді, Мстислава зачинили в Вишгороді з Давидовим полком, а Давид поїхав до Галича, до Ярослава за поміччю.

Святослав же з братією і Михалько з братом Всеволодом і синовцями, зібравши Киян і Берендичів, Поросся і всю Руську землю, полками пішли від Києва до Вишгорода на рождество святої владичиці нашої Богородиці, приснодівиці Марії⁴. Було всіх князів більше двадцяти, і найстаршим з усіх Святослав Всеволодич. Він вярдав Всеволода Юрієвича і Ігоря з молодшими князями до Вишгорода. Коли вони приїхали під Вишгород, Мстислав Ростиславич, побачивши, що прийшов неприятель, ізрядив полки свої і виїхав на оболонь проти них. Обі сторони були жадні бою: стрільці їх зчепились і почали стріляти, ганяючись між собою. Мстислав же, побачивши, що його стрільці замішались серед неприятелів, зараз кинувсь до них. Рече дружині своїй: "Братіє, зложім то на божію милость і поміч святих мучеників Бориса і Гліба!" І зараз поїхав на них.

Неприятелів стояло три полки: Новгородці, Ростовці і посеред них

¹ Про значення сеї фрази («іди між безземельних князів») і взагалі про ролю Берладі — «Історія України», II, с. 521.

² Звертаю увагу читача на прегарний епічний стиль цього місця.

³ Тут наступають доволі незручно влучені рефлексії якогось укладчика літопису, очевидно: «Так наказав він Борисові Жидиславичеві і велів іти до Святослава Всеволодича, як умовились з ним і з усею братією, спокусою многолукавого диявола, що воює на християн. Андрій князь, такий розумний («умник»), у всіх ділах визначний («добль»), стратив притомність («смысль») і, не стримавшись, розпалювався гнівом — такі то й хвалькуваті слова пустив, що перед Богом стидні і мерзкі всяка хвала і гордість. Все се було від диявола, що посіває в серці наших хвалу і гордість, як Павло каже: «Гордим Бог противиться, смиренним же дає благодать». Так і збулося слово апостола Павла, що таке сказав, то потім покажемо, тут же до попереднього вернемось».

⁴ Тут, можливо, пізніша ампліфікація.

Всеволод Юрійович з своїм полком. І так Мстислав вдарив на їх полки, і потоптали середній полк, а інші неприятели обступили їх, бо Мстислав в'їхав серед них з малим числом. І так змішалися обидві сторони. І було велике замішання, гук і крик великий, і дивні гуки. Можна тут було бачити, як лопнули списи; гучала зброя і за великим порохом не можна було розглянути ні кінного, ні пішого. І так, бившись кріпко, розійшлися. Було багато покалічених, але мертвих не було багато. Такий був один бій на обolonі першого дня у Мстислава з Всеволодом, з Ігорем і з іншими молодшими людьми.

Потім прийшли всі сили; обступили весь город. І, вибігаючи з города, билися кріпко, і багато було в дружині Мстиславовій пораних і вбитих добрих [воєвків]. І [так] стояли під городом дев'ять тижнів. Потім прийшов Ярослав луцький, теж на Ростиславичів, з усею Волинською землею. Він добивався собі старшинства¹ перед Ольговичами, але не поступили йому Києва. Він [тоді] ввійшов у зносини з Ростиславичами, умовився з ними про Київ і відступив від Ольговичів: піднявся і пішов від них, ізрядивши полки, до Рюрика до Білгороду.

Побачивши се, настрашилися [Андрієві присяжники], сказали: "Тепер вони, певно, сполучаться з Галичанами і Чорними Клобуками!" Полки їх стривожилися і, не дочекавши світу, в великім замішанню, не можучи стриматися, побігли через Дніпро, і багато їх потонуло. Побачивши се, Мстислав похвалив всемілостивого Бога і поміч святих Бориса і Гліба, що невидимо погонили їх. Виїхав з города з дружиною своєю, і дружина його гонила і ударила о товари [обозн] їх і взяла багато полонянника. Мстислав же багато поту утер з дружиною своєю і не мало мужства показав з мужми своїми².

Ростиславичі ж положили старшинство на Ярослава і дали йому Київ. Ярослав ввійшов у Київ і сів на столі діда свого і отця свого.

Святослав же почав посилати до Ярослава з жалями, так казав йому: "Пригадай собі давнішу умову [ряд], на чім ти цілував хрест? Ти бо рік: "Якщо я сяду в Києві, то я тебе наділю; а як ти сядеш в Києві, то ти мене наділи! Тепер же ти сів еси, чи право чи криво, наділи ж мене!" Той же почав йому мовити: "Що тобі до нашої отчини? тобі ся сторона [Дніпра] не належить". Святослав же почав йому мовити: "Я не Угрин, ані Лях, ми одного діда внуки: скільки тобі до нього, стільки й мені [ми рівні в генеалогії], а як ти не стоїш в попередній умові, вільно тобі!"

І то сказавши, зійшовся з братією і поїхав наїздом на Київ. Ярослав же не зібрав братії і не посмів сам один зачинитися в Києві. Утік до Луцька, а Святослав в'їхав до Києва і сів на столі діда свого і отця свого, забравши майно Ярослава без числа. Бо без вісті наїхали і братії його не було вісті, що Ольговичі наїхали на Київ. "Заїхали" [захопили] тут і княгиню Ярославову, взяли з меншим сином, і дружину всю забрали та послали до Чернігова*. І, просидівши двадцять днів у Києві, вернувся [Святослав] до Чернігова³.

Ярослав же, почувши, що Київ стоїть без князя, пограблений Оль-

¹ Права на київське князівство.

² Тут наступає та друга рефлексія от писання, до котрої редактор відкликався вище: «Се уже сьбытєся слово апостола Павла рекша: "Возносийся смириться, а смирийся вознесеться". И тако возвратишася вся сила Андрѣя князя суздальского: совокупилъ бо бяшетъ всѣ земли. и множеству вой не бѣше числа, пришли бо бѣху высокомысляще, а смиреннии отъидоша в дома своя».

³ Означені зірками слова взяті з Суздальського літопису; тут явні сліди доповнення старшого тексту, з котрого користувався Суздальський літопис, пізнішими додатками.

говичами, приїхав назад до Києва і в гніві замислив тяготу Киянам, сказав: "Навели сьте на мене Святослава, тепер промишляйте, чим викупити княгню і дитину". Ті не вміли йому чим на те відповісти, і він "попродав" [наложив контрибуцію] на весь Київ: на ігуменів, попів, черців і черниць, Латину і гостей, і позамикав усіх Киян".

Тут історія уривається; про те, як Ростиславичі, побачивши хитку позицію Ярослава, повели переговори з Андрієм, щоб вернути Київ собі, говорять лише уривкові записки: повість про смерть Андрія і замішання в землях суздальських, правдоподібно, покрила при редакції літопису оповідання про київські події¹. Перо, що описало війну Ростиславичів з Андрієм, ми пізнаємо аж в оповіданні про останні діла і смерть героя повісті Мстислава Ростиславича:

«Прислали Новгородці мужів своїх до Мстислава Ростиславича, закликаючи до Новгороду Великого. Але він не хотів іти з Руської землі, казав їм: "Не можу йти з отчини своєї і з братією своєю розійтись". Пильно бо старався він, від усього серця хочачи страдати за вітчину свою, завсіди пориваючись до великих діл, роздумуючи [про се] з мужами своїми, хочачи сповнити свій обов'язок перед вітчиною². Все розмишляючи в умі своїм, не хотів іти, але братія його і мужі його понудили його, кажучи йому: "Брате, коли зовуть тебе з честю, то йди! бо там чи не наша отчина?" Він послухав братії своєї і мужів своїх і пішов з новгородськими боярами, але се положив в умі своїм: "Коли Бог приведе мене здорового в сих днях [дасть здоров'я в найближчих часах], то ніяк не зможу я забути Руської землі".

Прийшов він до Новгороду, і стрів його єпископ з хрестами, з Новгородцями, й ігумени, і всі, ввійшовши до святої Софії, поклонилися святому Спасові і святій Богородиці, і сів він на столі діда свого й отця свого з славою і честю великою.

І коли сидів Мстислав в Новгороді Великім, вложив Бог в серце Мстиславу мисль добру піти на Чудь. І скликав він мужів новгородських і сказав їм: "Братіє, от обідять нас погані. Зглянувши на Бога і на святої Богородиці поміч, постояти б нам за себе і захистити Новгородську землю від поганих!" І люба була його мова всім мужам новгородським, і сказали йому: "Княже, коли се любо Богові і тобі, то ми готові єс്മо!"³ І зібрав усіх воїв новгородських, і порахував їх, і знайшов їх 20 тисяч числом⁴. І так пішов Мстислав на Чудську землю, і, ввійшовши до неї, стояв у ній аж до того дня⁵, воюючи по всій землі їх. І так попалив всю землю їх і, набравши полону челяддю і худобою, повернув додому, доставши від Бога побіду на поганих, зі славою і честю великою.

Ідучи ж з Чуди, ввійшов до Пскова, і забрав [арештував] соцьких з-за Бориса, свого синовця, що не хотіли його синовця Бориса. І, договорившись з людьми, пішов відти до Новгороду, і там пробув усю зиму. А на весну, здумавши з мужами своїми, пішов на Полоцьк, на

¹ Про них в «Історії України», II, с. 203 і д.

² «Хотя исполнити отечестве свое» — се слово має дуже широке і загальне значення, тут його так уважаю за найкраще віддати.

³ Порівняти подібний вступ в повісті про Мстислава Ізяславича — в т. II, с. 213.

⁴ Пор. таку ж саму фразу вище про Андрія — доказ одної руки.

⁵ Очевидно попсоване місце, мусило бути число: до «дев'ятого дня» або якесь інше.

зятя свого Всеслава. Бо дід його ходив на Новгород, узяв ерусалим церковний¹ і сосуди служební, і один погост [сільський округ] прилучив до Полоцька. Мстислав же, хотячи дійти в тім усім правди для Новгородської землі й її обідн, прийшов на Луки з військом новгородським. Почувши те, його брат Роман у Смоленську послав свого сина Мстислава до Полоцька в поміч його зятєві, а до брата свого Мстислава послав мужа свого, так кажучи: "Від нього [Всеслава полоцького] тобі нема обідн, а коли йдеш на нього, то перше тобі піти б на мене!" І він, не хотячи «вередити серця» братові своєму старшому, вернувся до Новгорода.

І напала на нього болізнъ сильна, сила слабла, і язик відбирало. І поглянувши на дружину свою і на княгиню і зітхнувши з глибини серця свого, прослезився й почав їм говорити: "От я поручаю дитину свою, Володимира, Борисові Захаровичеві, і з тим, з волюстю, віддаю на руки братові Рюрикові і Давидові, а про мене — як Бог рішить!" І так, поручивши дітей своїх братії своїй і знявши руки до неба та зітхнувши з глибини серця, він прослезивсь і віддав душу свою в руки божі. Преставився ж Мстислав син Ростиславів, внук великого князя Мстислава, місяця юна в 13, на святої мучениці Акилини, в день п'ятничний, взявши причастя на святої літургії. І так, спрятавши його тіло з честю і з благохвальними піснями і кадилами благовонними, Ілля єпископ і всі ігумени положили його тіло в тім гробовці, де лежить Володимир, син великого князя Ярослава Володимировича².

І плакалась по нім вся земля Новгородська, найбільше ж плакались по нім ліпші мужі новгородські, і так говорили плачучись: "Уже не можемъ, господине, поѣхати з тобою на ниню землю, поганыхъ поработити во область Новгородскую! Ты бо много молвѣяше, господине нашъ, хотя на всѣ стороны поганыхъ. Добро бы нынѣ, господине, съ тобою умерети, створшему толикою свободу Новгородцемъ отъ поганыхъ! Якоже и дѣдъ твой Мъстиславъ свободил ны быше отъ всѣхъ обидъ, ты же бяше, господине мой, сему поревноваль и наслѣдилъ путь дѣда своего. Нынѣ же, господине, уже к тому не можемъ тебѣ узрѣти! Уже бо солнце наше зайде ны, и во обидъ всимъ остахомъ!"³

І так плакало над ним все множество новгородське: багаті і бідні, нищі й убогі і чорноризці, бо він був милослив до всіх нищих, і так розійшлись до домів своїх.

Сей же благовірний князь Мстислав син Ростиславів зростом був середній, лицем гарний, всіма добрими прикметами прикрашений і благонаравний. Мав любов до всіх, а особливо до милостині був пильний. Монастирі наділяв, черців потішав і всіх ігуменів потішав теж, з любов'ю приймав і брав у них благословення. І мирські церкви наділяв, попів і весь святительський чин честю достойною шанував.

Був кріпкий на війну, все поривавсь умерти за Руську землю і за

¹ Дарохранительня, ціборій.

² В оригіналі ся фраза стоїть не на місці, серед плачу, можливо дописана була потім, на маргінезі.

³ Іпат., с. 413. Се прототип плачу Волинського літопису по Володимирі Васильковичу, наведеного в т. I, с. 117. Розваживши справу, я не маю більше сумніву, що плач над Мстиславом являється типовим українським дружним плачем, бо се оповідання, очевидно, писано «руським» пером, не новгородським, хоч плач вложено в уста новгородців. З огляду на сю стилістичну вартість наводжу його в оригіналі.

християн. Коли бачив як християн половять погані, так говорив дружині своїй: "Браття, не майте нічого в умі своїм [не вагайтеся]: коли тепер умрем за християн, то очистимося з гріхів своїх, і Бог нашу кров оцінить як мучеників. Коли Бог дасть милость свою — слава Богу! Бо хоч нині умremo — однаково умremo [колись]". І так кажучи, піддавав відвагу воякам своїм, і так від усього серця бився за вітчину свою. А був любий до дружини: майна не жалував, не збирав золота ні срібла, але давав дружині своїй або призначав за душу свою.

І [так] приложивсь до отців і дідів своїх, віддавши спільний довг, котрого не втекти ніякому родженому.

Не було в Русі такої землі, котра б його не хотіла, не любила, бо він завсіди поривався на великі діла, але преставивсь молодим. І, почувши про преславлення його, браття дуже сумували, і плакала-ся по нім уся земля Руська, не можучи забути "доблесті" його. І Чорні Клобуки не можуть забути "приголублення" його.

Се закінчення, так само як і початок оповідання, ясно показує, що писалось воно людиною, яка жила всіма інтересами «Руської землі» в тіснішій розумінні. Хоча, як бачимо, останні діла Мстислава були зв'язані з Новгородом, очевидно, не новгородець писав його: інтереси автора всі коло Києва, і очевидне його бажання оправдати покійного перед київськими кругами, що він, такий популярний на «Русі», покинув її для Новгорода. Бодай по смерті, сими інтимними намірами повороту при першій можливості назад, хоче він зв'язати покійного «господина» з його «вітчиною». Се зв'язує отсе оповідання з повістю про війну 1173 р., котрої найяскравішою фігурою виступає той же Мстислав як найкращий представник українського лицарства і найбільш популярний між дружиною і Чорними Клобуками князь, проповідник неустанної боротьби з степовим поганством — сеї провідної ідеї українського лицарства (так само як вона і на заході, в огнищу тамошнього лицарства, у Франції, остаточно скристалізувала ідеальний зміст лицарства). Звертає на себе увагу гаряче висловлена тут ідея посвячення вітчизні, страждання для неї, смерті за неї як найвищої цілі життя, і запалу до «великих діл» лицарських, воєнних, якнайкращого змісту, який може людина вложити в своє життя. Як ідеологія українського лицарства, незвичайно яскраво і сильно відбитого в тих небагатьох словах, ся коротка повість не має нічого собі рівного в нашій старій письменстві і з сього погляду варта особливої уваги.

Серія оповідань про походи на Половців 1183—1193 рр. найбільше зв'язна з повістю про похід Святославичів 1185 р.— літописної паралелі «Слова о полку Ігоревім». Вона багато разів аналізувалась, порівнювалась з стилем і манерою «Слова» і дає поняття про всю серію, особливо коли

лишити на боці побожні міркування, вложені в уста Ігореві в неволі (може бути, додані або розширені при пізнішій редакції, так само як в Суздальській збірці).

Оповідання про галицькі події зв'язуються в прагматичну, суцільну повість, особливо під рр. 1188—1190. Оповідання про смерть Ярослава притикає безпосередньо, але оповідання про побожні його настрої перед смертю не дуже відповідає загальному тонові дальшого оповідання, і може бути, що тут треба покласти на рахунок пізнішої редакції — бодай дещо. Історія родинної трагедії Ярослава, під р. 1173, хоч відділена кільканадцятьма роками, в котрих нема нічого спеціально галицького, по змісту належить теж сюди, і може бути, що в своїм джерелі вона була прагматично зв'язана з тою усобицею, яка потім відігралась на ґрунті тих родинних відносин. Тому подаю її тут теж як вступну частину:

Вибігла княгиня¹ з Галича до Ляхів з сином Володимиром, і Константин Сірославич і багато бояр з нею. Були там вісім місяців. І почали посилати до неї Святополк та інша дружина, закликаючи назад: "А князя ми вхопимо!" Володимир же послав до Святослава Мстиславича, просячи у нього Червна: "Там сидячи, буде мені добре посилати до Галича, а як сяду в Галичі, верну тобі твій Бужськ і три городи додам до нього". Святослав йому дав і хрест цілував, що буде помагати. І Володимир з матір'ю пішов до Червна. І перестріла його вість від Святополка з Галича: "Приїзди скоро, ми вхопили твого батька, приятелів його Чаргову чадь побили, а ворог твій Настаська — от тобі!"

Галичане, наложивши огню, спалили її, сина її послали в заслання, а князя водили до хреста, аби жив з княгинею по правді. І так уладилась. [Але другого року]² вибіг Володимир³ до Ярослава до Луцька і той обов'язався йому доходити волості. Ярослав галицький послав до Ляхів і привів їх в поміч собі: дав їм 3000 гривень срібла. Спалив два городи [луцької волості] і почав посилати до Ярослава: "Пусти до мене сина, інакше піду на тебе війною". Той злякався спалення своєї волості і відправив Володимира до Михалька, до Торчеського, з його матір'ю, бо Михалько був брат Ользі княгині. Відти покликав його тесть Святослав до Чернігова, з тим щоб відправити до Суздаля, до Андрія, і не пустив його [Михалько]⁴.

[Потім, р. 1187]⁵ преставивсь [умер] Ярослав, місяця октябрю в 1 день, а другого дня положено його в церкві святої Богородиці. Він був князь мудрий, язиком мовний і богобойний, по чужих краях поважаний і славний полками [військом]: коли де-небудь була йому обіда, то сам з своїми полками не ходив, а послав з воеводами. Землю свою привів до ладу, велику милостиню роздавав, любив «странних» [про-

¹ Слово: «Ярославляя» приписано на боці, с. 383. Се була донька Юрія, сестра Всеволода суздальського.

² Се додаю замість «в тоже лѣто», очевидно доданого потім (с. 388).

³ Тут і нижче, мабуть, пізніший додаток: «сынъ Ярославль галичского князя».

⁴ Як потім Ростиславичі взяли його від Михалька і відправили до батька — див. вище.

⁵ В літописі знов «тогоже лѣта», с. 441.

чан], бідних годував, любив чорноризький чин і честь йому віддавав по силі своїй. У всім ходив по закону божому, сам доглядав церковного порядку і в добрім ладі держав крилос.

Перед своєю смертю в тяжкій хоробі почув свою слабкість і скликав мужів своїх і всю Галицьку землю, покликав крилошан і монастирі, і старців, сильних і худіх, і так з плачем говорив до всіх: "Отці, браття і сини! От я вже вихожу з сього світу марного і йду до Творця свого. Согрішив я більш усіх, як ніхто інший не согрішив! Ви же, отці і братя, простіть і одпустіть!" І так плакався три дні перед усіми крилошанами і перед усіма людьми. І велів роздавати своє майно монастирям і старцям, так роздавали по всьому Галичу три дні і не могли роздати.

І так говорив він мужам своїм: "От я з одною своєю худою головою ходячи, утримав всю Галицьку землю. А віддаю своє місце Ольгові, меншому своему синові, а Володимирові даю Перемишль". І на тім перевівши умову між ними, поприводив до хреста Володимира і мужів галицьких в тім, що він не буде відбирати Галича від брата. Бо Олег був син Настаськи і був йому милий, а Володимир не ходив в його волі, тому й не дав він йому Галича.

По смерті ж Ярослава було велике замішання ["мятеж"] в Галицькій землі. Мужі галицькі, здумавши з Володимиром, переступили хрестне цілування і вигнали Олега з Галича. Олег утік відти до Вручого [Овруча], до Рюрика, а Володимир сів у Галичу, на столі діда свого і отця свого.

[Але]¹ княжачи в Галицькій землі, був Володимир охочий до многого пиття, і думи не любив з мужами своїми. І взяв жінку у попа і поставив її у себе за жінку, і родились у неї два сини. Роман же Мстиславич володимирський посватався з ним і видав доньку за його старшого сина. А се довідався, що мужі галицькі не добре живуть з своїм князем, за його насильство, бо де улюбив чюю жінку або доньку, забирав силоміць. Отже, Роман, не криючись, почав послати до галицьких мужів, підбиваючи їх на князя, щоб його прогнали, а [Романа] прийняли б на княження.

Мужі галицькі пристали на Романів замисл і, зібравши полки свої й утвердившись хрестом [присягнувши на хресті], повстали на князя свого. Та не сміли його ні вхопити, ні вбити, бо не всі були в тій "думі" [змові]: боялися приятелів Володимирових. Отже, здумавши послали до свого князя [з таким]: "Княже, ми не на тебе повстали, а не хочемо кланятись попаді, тільки хочемо її вбити, а ти де хочеш, ту за тебе висватаємо!" Се ж вони сказали, знаючи, що він попаді не дасть, отже, щоб прогнати його, син йому пригрозили. І він, злякавшись, забрав золота і срібла багато з дружиною, і жінку взявши і двох синів, поїхав на Угри до короля.

Галичане ж відібрали у Володимира Романівну Федору і послали по Романа. Роман віддав Володимир братові Всеволодові, зовсім, і хрест йому цілував: "Більш мені Володимира не потрібно". І вїхав Роман до Галича і сів в Галичі княжити.

А Володимир прийшов до короля, і король узяв Володимира і з усіма полками пішов на Галич. І Роман, почувши, що король уже за Горою і не можучи проти нього стати, утік: забрав весь добиток [майно] Володимирів і втік з Галичанами з Галича до Володимира. Але тут, в Володимирі, зачинився перед ним брат Всеволод. [Роман] сам пішов в Ляхи, а жінку з Галичанками відправив до Овруча, на Пінськ. Але в Ляхах Романові помочі не було і він пішов до тестя свого Рюрика, з тими мужами, що його були увели до Галича.

¹ В оригіналі тут новий рік для звісток цілого літопису, с. 444.

Король же в'їхав до Галича, але дав весь наряд [управу] Галичанам, і посадив в нім сина свого Андрія, а Володимира забрав з собою назад на Угри, неволею, забравши від нього добуток, і всадив його з жінкою до вежі. Зробив се король великий гріх, бо цілував хрест Володимирові, але Бог визволив його [Володимира] від такої біди.

Роман же випросився від свого тестя Рюрика на Галич, рік йому: "Ведуть мене Галичане до себе на княження, пошли зо мною свого сина Ростислава". Рюрик виправив з ним свого сина і воеводу Славна Борисовича. Роман же наперед послав воїв під Пріснеськ [вар. Пліснеськ], щоб заїхали наперед Пріснеськ. Вони зачинилися [там], а Угри і Галичане їх заїхали: декотрих забрали, інші повтікали. Почувши то, Роман відправив шурина додому, а сам поїхав в Ляхи до Казимира. З Ляхів прийшов під Володимир, і не пустив його брат до Володимира. Роман прийшов до брата з Ляхами, з Мешком, вуєм своїм. Не добився нічого і пішов до свого тестя Рюрика. Рюрик дав йому Торческ, а на брата його, на Всеволода, наслав з погрозою. Всеволод побоявся Рюрика і відступив Володимир братові Романові. Роман поїхав до Володимира, а Всеволод до Белза.

Галицькі ж мужі післали до Ростислава Берладничча¹, закликаючи його до себе на княження до Галича. Він, то почувши, зрадів і випросився від Давида, бо Давид його прийняв був до себе. Поїхав борзо з Смоленська і, приїхавши на Галицьку Україну², взяв два галицькі городи, і відті пішов на Галич, згідно з їх замислом.

Але мужі галицькі не були всі в одній мислі: чії сини та брати були у короля, ті міцно тримались королевича. А король під той час прислав синові в поміч багато угорських полків, боячися князів руських. Отже, коли королевич і воеводи угорські почули, що Ростислав іде на Галич, по змові з галицькими мужами, королевич, не довіряючи їм, почав їх водити до хреста. Праві цілували, нічого не знаючи, а винуваті — стережучись Угрів.

Ростислав же прийшов під полки галицькі з невеликою дружиною, не знаючи їх "лесті", але покладаючись на те, як вони обіцяли: тільки побачуть його полк, зараз відступити від королевича. Було ж в його полку і кілька мужів галицьких, що приїхали, сі, побачивши хитрість своєї братії, підпустили їх під свій полк і відступили від нього. Тоді дружина його сказала: "Княже, бачиш тепер їх хитрість! Ідь собі геть!" Він же рече: "Браття, ви знаєте, на чім вони мені цілували хрест! Коли ловлять моєї голови, то Бог їм судить то і той хрест, що вони мені цілували; а я не хочу блудити по чужій землі, хочу голову свою положити в своїй отчині!" І, сказавши се дружині своїй, рушив на галицькі полки. Полки ж галицькі й угорські, окруживши, збили його з коня і, взявши тяжко раненого, ледве живого, понесли його до Галича. Галичане ж схвилювались, хочаби відібрати його від Угрів і прийняти собі на княження. Угри ж, побачивши то, приложили до ран зілля смертне, і від того він умер. Положили його в монастирі, в церкві св. Іоана, і прилучивсь він до дідів своїх і до отців своїх.

Угри ж, дізнавши "лесті" галицької, що Галичане шукають князя руського, почали у всім насильство їм діяти: у мужів галицьких почали відіймати жінок і доньок на постіль до себе, коней ставити в божницях і в хатах і інших насильств багато робили. Галичане ж почали дуже тужити і сильно каялись, що прогнали князя свого.

[Того ж року]³ утік Володимир Ярославич з Угор, з вежі ка-

¹ Володимирового брата в других.

² «Ко Украйнь галицькой».

³ Се теж редакторський додаток, мусило бути щось інше: «під той час», «тоді», абощо (с. 448).